कच्छपाल महाविहारमा बसिने मास व्रत : एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको दशौं पत्र परिपूर्तिका लागि बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय
विभागमा प्रस्तुत

शोध-पत्र

प्रस्तुतकर्ता
नवराज कार्की
रोल नं. ३
त्रि. वि. रजिष्ट्रेसन नं. ४०१०/९४
शैक्षिक वर्ष (२०६६/२०६७)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं, नेपाल
वि.सं. २०७२

सिफारिस पत्र

कच्छपाल महाविहारमा बसिने मास व्रत : एक अध्ययन शीर्षकको शोधग्रन्थ, शोधकर्ता श्री नवराज कार्कीले मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत बौद्ध अध्ययन विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको निमित्त दशौं पत्रको परीक्षा पूरा गर्नको लागि मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उक्त प्रयोजनको लागि तयार पारिएको यो शोधग्रन्थ स्वीकृतिको निमित्त सिफारिस गर्दछु ।

....

उप.प्रा.डा. श्री चन्द्रकला घिमिरे

मिति : २०७२/१२/२६

स्वीकृति पत्र

यस बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागबाट बौद्ध अध्ययनमा स्नातकोत्तर तहको दशौंपत्रको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न गठित विशेषज्ञ टोलीबाट श्री नवराज कार्कीद्वारा लेखिएको **कच्छपाल महाविहारमा बसिने मास व्रत : एक अध्ययन** शीर्षकको शोधग्रन्थलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

स्वीकृत गर्ने

१) ....

डा. मिलनरत्न शाक्य (विभागीय प्रमुख)

२) ....

प्रा.डा. राजाराम सुवेदी (बाह्य परीक्षक)

३) ....

डा. चन्द्रकला घिमिरे (शोध निर्देशक)

मिति : २०७२/१२/२६

कृतज्ञता ज्ञापन

कच्छपाल महाविहारमा बसिने मास व्रत : एक अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत बौद्ध अध्ययन विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको निमित्त दशौं पत्रको लागि तयार पारिएको हो । शोधग्रन्थ तयार गर्ने कार्यमा आवश्यक सुझाव र सहयोग प्रदान गर्नु भएका बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख सह प्रा.डा. मिलन रत्न शाक्य ज्यू र शोध निर्देशनको रुपमा बहुमूल्य सुझाव तथा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गर्नु भई निर्देशन दिनुहुने आदरणीय उप.प्रा.डा. चन्द्रकला घिमिरे ज्यू प्रति पनि आभार तथा कृतज्ञता प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोधकार्य तयार गर्ने क्रममा मैले यस महाविहारमा शाक्य संघ, विहारका आदरणीय गुरु वर्ग, गुठीयारहरू तथा अन्य सहयोगी मित्रहरूलाई चोभारको इतिहास कच्छपाल महाविहारको स्थापना, संरचना, नीति, नियम, गुठी, आदि कुराहरूको बारे धेरै जानकारी लिने अवसर पाएको छु । यतिमात्र हैन यो महाविहारमा कार्तिक महिनामा लाग्ने एक महिने व्रत मेलामा सहभागी हुने विभिन्न महानुभावहरू सित समेत मैले प्रत्यक्ष कुराकानी गरेको छु । उहाँहरू सबैको सहयोगले नै यो शोधकार्य सम्पन्न गर्न सफल भएको हुँदा सबैलाई साधुवाद प्रकट गर्न चाहन्छु ।

यो शोधकार्य तयार गर्नका लागि अन्तर्वार्तामा सुझाव र सहयोग प्रदान गर्नेहरूमा श्री इन्द्र बहादुर शाक्य, श्री कुमार शाक्य, श्री सरोज शाक्य, श्री राजेश शाक्य, श्री महेश शाक्य चोभारमा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यस्तै अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुर र बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागका सम्पूर्ण शिक्षकहरू तथा कर्मचारी साथीहरूमा साधुवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

त्यसरी नै यस शोधकार्यको लागि विशेष सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा. सुरेश बहादुर कार्की एवम् प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्नुहुने जेकी महर्जन, कीर्तिपुर प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अन्त्यमा यो शोधकार्य तयार पार्न मलाई हरतवरबाट सहयोग एवम् हौसला बढाउने मेरो घरपरिवार, मेरी श्रीमती श्री लक्ष्मी कार्की, छोरी आयुष्मा कार्की र छोरा आश्विन कार्कीको धैर्यतालाई धन्यवाद नदिई रहन सक्दिन ।

मिति :

नवराज कार्की

विषयसूची

सिफारिस पत्र	**i**
स्वीकृति पत्र	**ii**
कृतज्ञता ज्ञापन	**iii**
शब्दार्थ	**iv**
विषयसूची	**vi**
अध्याय एक	
परिचय	**१-७**
१.१ ऐतिहासिक परिचय	१
१.२ अध्ययनको कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.४ अध्ययनको औचित्य	३
१.५ अनुसन्धानको क्षेत्र र सिमा	३
१.६ अनुसन्धान विधि	४
१.७ पूर्व साहित्यिक समीक्षा	४
१.८ ग्रन्थको संरचना	६
अध्याय दुई	
चोभारको परिचय र कच्छपाल महाविहार	**८-११**
२.१ पृष्ठभूमि	८
२.२ भौगोलिक अवस्था	८
२.३ कच्छपाल महाविहार	९
२.३.१ विहारको नामाकरण र भौगोलिक परिचय	९
२.३.२ आनन्दादि लोकेश्वरको मन्दिर	१०
२.३.३ आनन्दादि लोकेश्वरको चित्रण	११
अध्याय तीन	
मास व्रत र अन्य धार्मिक कार्यहरू	**१२-३२**
३.१ व्रतको पृष्ठभूमि	१२
३.२ व्रतको उद्देश्य	१५
३.३ मास व्रत	१८
३.४ निर्जला व्रत	२१

३.५ नेखु चाया २९

३.६ न्वहान (स्नान) ३१

अध्याय चार

संघ परम्परा र गुठीहरू **३३-४९**

४.१ कच्छपाल महाविहारको संघ संरचना ३३

४.२ चूडाकर्म संस्कार ३४

४.३ स्थवीरको चयन ३६

४.४ संघ सदस्यहरूको कर्तव्य ३७

४.५ पान्जु बनाइने (पान्जु लुइगु) एवम् पालो बस्ने प्रक्रिया ३८

४.६ आनन्दादि लोकेश्वर सम्बन्धी गुठीहरू ४०

४.६.१ नित्य पूजा गुठी ४१

४.६.२ अक्षेता गुठी ४२

४.६.३ दीपमाला गुठी ४३

४.६.४ आगम गुठी ४३

४.६.५ देवता लेख्ने बोक्ने नेकु गुठी ४४

४.३.६ छत्र समाउने गुठी ४५

४.६.७ देवल बनाउने गुठी ४५

४.६.८ जात्रा गुठी ४६

४.६.९ अन्य गुठीहरू ४८

अध्याय पाँच

उपसंहार **५०-५२**

सन्दर्भ सामाग्री **५३-५४**

परिशिष्ट १ विहारमा चढाइएका भाँडाकुँडाहरुको नामावली ५५

परिशिष्ट २ अन्तर्वार्तामा भाग लिएका व्रतालुहरुको नामावली ५६

परिशिष्ट ३ शोधकार्य तयार गर्नको निमित्त अन्तर्वार्तामा भाग लिएका महानुभावहरु ५७

परिशिष्ट ४ व्रतालुहरुलाई सोधिएका प्रश्नावलीहरु ५८

परिशिष्ट-५ आनन्दादि लोकेश्वरको गुठी सम्बन्धी दस्तावेजहरु ५९-८१

तस्विरहरु **८२-८६**

शब्दार्थ

आजु	हजुर बुबा
बारातयेगु	गुफा राख्ने
विमäयाल	तिनमुखे सानो आँखीäofn
lrjf M	ढुंगाको चैत्य
च्ववहा द्यो	चोभारको देवता
दबु	पेटी
दक्षिणा	भेटी
धपोस्वाँ	चमेली
दशकर्म संस्कार	बौद्ध संस्कार अनुसार दश कर्म
द्यो	देवता
द्योपाउ	देवताको खुट्टा (लोकेश्वरमा खुट्टालाई चाँदीको बाकसले छोप्ने)
फलैंचा	काठको बस्ने ठाँउ (खाट जस्तै)
गुफा	गुफा
इही	विवाह
झिंगटी	सानो टायल
कलस	पूजा गर्ने करुवा
कबल	मूलढोका
कोशा :	दाइजो
लन पाउ चायगु	देवतालाई सिंगार्ने
मण्डला	पूजा गर्ने रेखी
मय अवसान	मास व्रत
नेखुचाया	नख्खु जात्रा
न्वहान	स्नान
पानेजु	पूजारी

पता -	धातुको प्लेट छत्र देखि तलसम्म मन्दिरको छानाबाट झुण्डाइएको
शतल -	पाटी
प्रसाद -	प्रसाद (भगवान्को प्रसाद)
त : सि -	विमिरो ।